

Evgenia Kalinova

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of History)

Bulgarian-British Cultural Relations from the End of World War II to the Late 1960s

Abstract: Bulgarian-British cultural ties after the Second World War were directly dependent on the political factor and East-West relations. In the first post-war years Bulgaria took the initiative for the revival of cultural contacts, but the image of Bulgaria as a former ally of the Third Reich discouraged England. At the beginning of the Cold War, the two countries were separated from the “Iron Curtain” and cultural contacts were impossible. Since mid-1950s with the gradual “warming” in international relations, a slow revival of cultural ties began and once again Bulgaria was more active. In the 1960s, cultural exchanges were set on a contractual basis, and the results were more significant in the sphere of music. The present paper examines each of these periods, and the research is based on rich documentary material from the Bulgarian archives.

Евгения Калинова

(България, СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет)

Българо-британски културни връзки след Втората световна война до края на 60-те години на XX век

Развитието на българо-британските културни връзки е може би едно от най-ярките доказателства за пряката връзка между политика и културно общуване. Фактът, че България никога не е била в центъра на балканската политика на Великобритания (главна роля в нея е отредена за Гърция), слага траен отпечатък върху отношенията между двете държави след Втората световна война. Към него трябва да се прибави и негативното британско отношение към България, натрупано в годините на самата война (Калинова 2004: 12-23). След като на 1 март 1941 г. премиерът Богдан Филов подписва Тристранния пакт и България става съюзник на Германия, Лондон скъсва дипломатическите отношения. Присъединяването на Западна Тракия и Вардарска Македония през април с.г. още по-категорично поставя България „на подсъдимата скамейка“ в очите на англичаните, за които българското „национално обединение“ е посегателство върху съседните страни, които при това са съюзници на Великобритания

Евгения Калинова

в Антихитлеристката коалиция. На 13 декември 1941 г. под германски натиск България обявява война на Великобритания. Две години по-късно британският премиер Уинстън Чърчил характеризира българите като „грешен народ“, който заслужава да получи „строг урок“ (Рачев 1998: 215). По негово предложение България е бомбардирана от британски и американски самолети от ноември 1943 до пролетта на 1944 г. Британската пропаганда срещу България по Радио „Лондон“ е безпощадна (Дичев, съст. 2005). Форийн офис категорично настоява българските войски и администрация да се изтеглят в довоенните граници и България да скъса съюза с Германия, но в замяна не се ангажира дори и само с гаранции за запазване на българския суверенитет (Калинова 2004: 23). При посещението си в Москва през октомври 1944 г. Чърчил се договаря със Сталин за сферите на влияние на Балканите. Предложените от него 75 % съветско влияние в победена България и присъствието на съветски войски в страната ѝ отреждат място в съветската сфера (Калинова 2004: 150-151). Така през войната британското отрицателно отношение към България се гради на съюза ѝ с Германия, а след войната – на плътната ѝ обвързаност със Съветския съюз.

Това състояние на политическите отношения между двете страни не благоприятства контактите в сферата на културата. След края на войната активността на културното общуване следва логиката на политическите събития. На 9 септември 1944 г. в София е извършен преврат и властта поема коалицията Отечествен фронт (ОФ), доминирана от Комунистическата партия. Външният фактор има решаваща роля за развитието на страната, която до 1947 г. е под режим на примирие, подписано с победителите СССР, САЩ и Великобритания. Съветската стратегия за продължаване на сътрудничеството със западните съюзници изисква от страните в Източна Европа не налагане на съветския модел на социализъм, а т. нар. „народна демокрация“, която също трябва да ги изведе до социализма, но по път, различен от съветския и съобразен с националните особености. (Калинова 2016: 85-104) Единството на Антихитлеристката коалиция в края на войната, макар и бързо вървящо към своя край, позволява да се аргументира необходимостта от развитие на контактите със Западна Европа, вкл. в сферата на културата. Правителството на ОФ насърчава възстановяването им с надеждата, че те ще променят образа на България като бивш враг и победена страна. Тези връзки стават възможни и поради характера на културната политика до 1948 г. В културния живот на страната се запазват традициите и плурализма на творческите стилове, а Комунистическата партия се стреми да привлече и спечели интелигенцията. (Калинова 2011: 22-48)

Така след септември 1944 г. до края на 1948 г. от българска страна няма идеологически забрани за възстановяване на културните контакти със Западна Европа (Калинова 1999а: 223-230). По отношение на Великобритания обаче и през 1945, и през 1946 г. няма осъществена нито една културна инициатива. България среща големи трудности в тази насока, породени най-вече от негативните оценки на британските политици за политическото положение в страната (Пинтев 1998). Неуреденият международен статус на България до края на 1947 г. и липсата на дипломатически отношения също са препятствие за развитието на културните връзки с Великобритания. В края на 1944 г. в София е създадено българо-британско дружество за приятелство, но членовете му са разделени по политически причини – част от тях се идентифицират с оформилата се през есента на 1945 г. легална опозиция срещу ОФ, други остават верни на единството на управляващата коалиция. Тези различия блокират работата на дружеството и то не може да допринесе за възобновяване на културните контакти (Чичовска 1990: 116-117). През 1945 г. се създава Лигата на говорещите английски

език, като дейността ѝ е насочена към изучаване на културния живот най-вече в Англия и САЩ. В нея се включват бивши възпитаници на американските колежи в Симеоново и Ловеч (закрити през 1942 г.) и някои студенти и завършили специалността английска филология в Софийския университет. Работата на Лигата се ограничава до лекции за английската и американската литература (Чичовска 1990: 117). И двете обществени организации нямат нито финансови, нито политически възможности за разгръщане на по-активна дейност, а и британската страна не им оказва подкрепа, демонстрирайки цялостното си негативно отношение към останената в съветската сфера държава.

Изолирано явление през периода са посещенията в София през 1946 г. на пратеника на Британския съвет полк. Б. Барбрук и лейбъристкия депутат Джон Мак, които също не дават тласък на културните контакти. Българската преса съобщава, че полк. Барбрук е упълномощен да преговаря за подновяване на културния обмен. Той се свързва с директора по радиоразпръскването Карло Луканов и уговаря размяна на музикални записи. В резултат Министерството на информацията и изкуствата получава от Британския съвет партитури с творби на английски композитори, предназначени за Българското радио, а във Великобритания са изпратени музикални записи от Радио София, без обаче да има сигурни сведения дали те са изпълнявани по британското радио (Чичовска 1990: 115-116). През април 1946 г. в София пристига на неофициално посещение Дж. Мак. Българските управляващи виждат възможност да докажат желанието си за възобновяване на контактите и така да допринесат за признаване на правителството от страна на Лондон. Лидерът на Комунистическата партия Георги Димитров лично уверява Дж. Мак, че България иска да установи приятелски връзки с Великобритания, „дала на света първото кооперативно движение, първия трейдюнион, майка на парламента, люлка на прекрасен език и литература“ (Чичовска 1990: 140). Дж. Мак действително се опитва с няколко статии, посветени на България, да запознае британската общественост с интереса на българската интелигенция към английската култура и с желанието за развитие на културните връзки. Това обаче е индивидуално усилие, което е в дисонанс с политиката на официален Лондон към България.

През лятото на 1946 г. на Парижката мирна конференция председателят на Народното събрание комунистът Васил Коларов използва срещите си с британски дипломати, за да заяви, че от Великобритания българите са научили „най-ценни уроци“ за парламента, профсъюзното и кооперативното движение и че „българската интелигенция знае историята и литературата на Англия и нейният език се ползва с широка популярност в нашата страна“ (Коларов 1946: 10-14). Британските официални власти обаче не проявяват желание за активизиране на културното общуване с непризнатия от тях бивш противник.

Положението се променя в положителна посока след сключването на 10 февруари 1947 г. в Париж на мирния договор между победителите и България. Още на 11 февруари с.г. Великобритания възстановява дипломатическите отношения с България. Същият ден британската страна за първи път поставя въпроса за възстановяване на дейността на представителството на Британския съвет (орган, който провежда международната културна пропаганда на Великобритания), закрито през 1941 г. И двете страни проявяват експедитивност и през май 1947 г. Британският съвет отново започва работа в София (Чичовска 1990: 180-182; Параскевов 2011: 305-306). До края на годината той играе основна роля в първите стъпки на възстановяването на културните връзки. Те са насочени най-вече към подпомагане изучаването на английски език; обмен на книги; осигуряване на стипендии за специализации в Англия. Най-обещаващо е началото на контактите в областта на музиката. През 1947 и 1948 г.

българската публика има първите две срещи с утвърдени имена от британския музикален живот – композитора и диригента Алън Буш - професор в Кралската академия в Лондон и секретар на Съюза на композиторите във Великобритания, който дирижира няколко концерта на Държавния радиооркестър, и видния пианист Кендъл Тейлър, също професор в Кралската музикална академия, който изнася концерти в София и Пловдив, а след завръщането си в Англия включва в своя репертоар произведения на български композитори (Чичовска 1990: 181, 325-326). По покана и с финансовата помощ на Британския съвет през лятото на 1947 г. на ежегодния музикален фестивал в Единбург участва като наблюдател композиторът Любомир Пипков. Той установява връзки с английските музикални среди и българската страна планира да участва във фестивала през 1949 г. със свои изпълнители и композитори (Чичовска 1990: 201). През 1948 г. чрез съветника в българската легация в Лондон Петър Увалиев са установени контакти с първия английски българист проф. Вивиан Пинто и е поставено начало на ползотворно сътрудничество с него и с Института за славянски и източноевропейски проучвания в Лондон, където проф. Пинто преподава от края на 30-те години. Той превежда Елин Пелин и Никола Вапцаров, води семинар по български език и е подкрепян от българска страна с изпращане на художествена и научна литература (Чичовска 1990: 368-369). През 1948 г. държавното предприятие „Българска кинематография“ сключва един от първите си договори за внос на филми от западна страна с „Британското бюро за информация“ в Лондон, което също има статут на държавно предприятие (Чичовска 1990: 357). През същата година британската и българската страна обмислят и сключване на културна конвенция (Чичовска 1990: 311). От края на 40-те години обаче започва Студената война. Противопоставянето Изток-Запад налага разбирането за културното общуване като пропаганда (Калинова 2008: 594-598). Целта е да се предотврати чуждото (западното) културно влияние, но да се осигури пропускане навън на своето. Създаването на Коминформбюро през септември 1947 г. означава, че Москва се отказва от стратегията си за разбирателство със Запада, определя САЩ и западните държави за „врагове“ и изисква от държавите в нейната сфера на влияние пълно подчинение. Това означава край на „народната демокрация“ и ускорено налагане в Източна Европа на сталинския модел на социализъм. Важен елемент от него е отношението към западната култура. Според съветските идеолози тя е в състояние на „маразм и разложение“ и отклонява хората от борбата за социализъм (Калинова 2011: 50). На комунистическите партии е наредено да предпазват творците в своите страни от контакти със западната култура и да ориентират творчеството им според изискванията на партийната идеология.

От 1948 г. цялата културна политика на Българската комунистическа партия (БКП) се съсредоточава в ръцете на Вълко Червенков, председател на новосъздадения Комитет за наука, изкуство и култура (КНИК) (Еленков 2008: 137-141). Той усърдно прокарва наложената от Москва линия на пълно отричане на западната култура като част от тоталното противопоставяне Изток-Запад и ориентирането на културните връзки на България изцяло към СССР и държавите от съветския блок. В края на 1948 г. културните представителства на Италия, Франция и Великобритания (Британският съвет) са поставени под контрола на КНИК. През лятото на 1950 г. те са закрити, тъй като властта гледа на тях като на „гнезда на вражеска пропаганда и прикритие на шпионска и друга дейност, насочена против интересите на нашата страна“ (Параскевов 2011: 326-329; Централен държавен архив (ЦДА), ф. 143, оп. 2, а.е. 351, л. 28-36). Управляващите обясняват затварянето на Британския съвет с това, че обществеността не проявявала интерес към дейността му; тази дейност възвеличавала британската

култура, без да популяризира българската в Англия, а предлаганите стипендии и специализации били несъобразени с българските нужди и изисквания (ЩДА, ф. 143, оп. 2, а.е. 351, л. 28-36). Затворена е още една врата пред възможностите за контакти със западноевропейската култура. През есента на 1948 г. българо-английското дружество за приятелство, заедно с останалите подобни организации, са преобразувани в комитети към ОФ. Така те са поставени под пълен контрол и фактически са обезличени.

Зачестяват обвиненията към служители на британското посолство в София за „шпионска дейност“ и през 1949 г. някои от тях са обявени за „персона нон грата“ (Огнянов 2006: 97). Съдебният процес срещу 15-те протестантски пастори (25 февруари – 8 март 1949 г.), обвинени в шпионаж и подривна дейност и връзки с американската и британската легация, внася нов негативен момент в двустранните отношения. Двете правителства си разменят остри дипломатически ноти, а Великобритания обвинява България в нарушаване на чл. 2 от мирния договор, отнасящ се до спазването на човешките права и свободи. Това обвинение (повдигнато през април и октомври 1949 г.) води до поставяне на въпроса и в ООН и Общото събрание на организацията на 3 ноември 1950 г. порицава България (също и Румъния и Унгария) за неизпълнение на задълженията по мирните договори (Параскевов 2011: 157-160). Напрежение в българо-британските отношения предизвиква провеждането в Лондон на конференция на политическата емиграция от Източна Европа (януари 1952 г.), в която участват д-р Г. М. Димитров, Никола Долапчиев и други български политически емигранти. Тя поражда съмнения, че с британска подкрепа се формира организация на тези емигранти и България отправя протестна нота, в която участниците са определени като „престъпници“, избягали от справедлив съд, а конференцията е била с цел „разгръщане на клеветническа и вражеска пропаганда“ (Параскевов 2011: 183-185). Като цяло обаче, атмосферата в спорадичните контакти между България и Великобритания през първата половина на 50-те години може да се определи като устойчива, макар и на ниско равнище. Сериозни провокации от двете страни няма, макар те да се отнасят много критично една към друга. Лондон предпочита да реагира, само ако бъде силно провокиран, а извън тази възможност е съсредоточен върху отношенията със страните от британската общност и смята, че режимът в България е стабилен и здраво свързан със СССР (Параскевов 2011: 195-198, 201, 207).

В началото на 1951 г. ръководството на БКП обсъжда за първи път въпросите на „вражеската пропаганда“ и отговорът, който трябва да й се даде. По съветски образец се създава Комитет за приятелство и културни връзки с чужбина (КПКВЧ), но през следващите четири-пет години въпросът за културен обмен със Западна Европа въобще не стои пред него. Той трябва да осъществява българска пропаганда в чужбина, без да позволи обмен на идеи и културна информация от Запада. Комитетът е под строг партиен контрол и съгласува всяка своя инициатива с ЦК на БКП. (Калинова 1988: 6-8) През декември 1952 г. по съветски образец и от съветски специалисти е създадено Главно управление по въпросите на литературата и издателствата (Главлит). То осъществява по съветски инструкции цензурната политика в страната до 1956 г., контролира и на практика преустановява книгообмена със Западна Европа (Чичовска 1991; Калинова 2011: 64-66).

Така от края на 40-те до средата на 50-те години е прекъснато възстановяването на културното общуване със Западна Европа. Основната причина е изострянето на отношенията Изток-Запад в глобален план, довело до пълното идеологизиране на културните връзки, както и налагането на съветския модел на държавен социализъм в България (Калинова 2010: 95-100). Българското ръководство стриктно спазва

съветските нареждания за преустановяване на културния обмен със Запада. То е улеснено от липсата на желание у западните държави да развиват подобна дейност. Така се стига до изолиране на българските творци от постиженията на европейската култура, но как и доколко отделните творци усещат тази изолация е труден за изследване проблем (Калинова 1999: 123-137).

По отношение на Великобритания задачата да извършва културна пропаганда в полза на България е поставена на българската легация в Лондон. Тя организира прожекции на български филми, издава бюлетини с материали за България, съдейства за представяне през 1950 г. в Лондон на изложба на българското народно творчество, посетена от около 8 хил. души (Параскевов 2011: 330-331). В по-широки мащаби културна пропаганда осъществява британският Комитет за приятелство с България, чийто членове се увеличават от 51 при основаването му на 30 ноември 1952 г. до 212 през 1953 г. и 370 през 1954 г. (ЦДА, ф. 363, оп. 4, а.е. 204, л. 25; оп. 5, а.е. 114, л. 113). Той организира прожекции на български филми, сказки за културата, образованието и историята на страната, изложби на книги и фотоси. Дейността на комитета (на 30 ноември 1953 г. той се преименува на Дружество за приятелство с България) е подпомогната от българската легация в Лондон, Министерството на външните работи и КПКВЧ. Не винаги обаче тези връзки се реализират своеверемно, а материалите, изпращани от България, не са съобразени с вкусовете на британската публика, която ги намира прекалено идеологизирани (Параскевов 2011: 335-341). Работата на Дружеството допълнително се ограничава от критичното отношение на Форийн офис към такива организации, разглеждани като проводници на комунистическа пропаганда.

През 50-те години Великобритания вижда в България най-вече верния съветски сателит. Като изхождат от липсата на особени традиции в търговския обмен и културното общуване, британските дипломати в София не са далеч от мисълта да предложат дори закриване на британската легация или поне понижаването ѝ в консулство. За това допринася и фактът, че между 1950 и 1959 г. дипломатическите отношения между България и САЩ са преустановени. Показателни за мястото, което България заема в британската външна политика в средата на 50-те години, са думите на британския пълномощен министър в София Ричард Спейт (1956–1958): „Всеки западен представител в София трябва по някое време да се запита дали има смисъл да се поддържат дипломатически отношения с тази страна, която няма никаква собствена външна политика и където за момента има малки изгледи дипломатите да могат да изпълняват нормалните си функции. Въпросът е дори още по-уместен за британското правителство, отколкото за други некомунистически правителства, тъй като за разлика от Франция, Италия и Австрия, ние нямаме никакви традиционни връзки с България, търговията е малка, има малък културен афинитет и няма британци, живеещи в България. Наистина може да се изложи силен аргумент за закриване на легацията на Нейно Величество или най-малкото за понижаването ѝ на ниво на консулство – така България ще бъде третирана реалистично като руска провинция, наместо да се подпомага нейното правителство в поддържане на фикцията, че притежава суверенна власт.“ (Димитров 1994: 42-43) При такова отношение не може да се очаква инициативата за културни връзки да бъде британска. В Лондон също залагат на пропагандата, при това – на модерната и достигаща до широк кръг радиопропаганда, към която българите проявяват интерес още в хода на войната. В нея обаче преобладават критиките на политическата ситуация в България, а към културните аспекти могат да се причислят културните и развлекателните радиопредавания (Параскевов 2011: 338-340).

Постигнатото в културните контакти между България и Великобритания до средата на 50-те години е съвсем незначително. Известна промяна се очертава през втората половина на десетилетието, когато сред интелигенцията в Източна Европа настъпва известно оживление, родено от смекчаването на режима след смъртта на Сталин през 1953 г. (Калинова 2011: 113-128) То обаче не е достатъчно за британските дипломати в страната. През 1958 г. британският пълномощен министър Ричард Спейт констатира, че мнозина интелектуалци отказват да следват партийната линия, но са усвоили „изкуството на тихо изплъзване от тиранични управници“ и не биха жертвали привилегиите си, за да изразят отношението си към режима. Антъни Ламбърт, наследил поста на Спейт, през 1959 г. преценява общото настроение като „примирено презрение към комунизма, комбинирано с плаха надежда, че нещата постепенно ще се подобрят“ (Димитров 1994: 37-38, 42, 55).

Преосмислянето на тактиката на пълно отричане на западната култура отново става с решаващата роля на външния фактор. На XX конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз (КПСС) (февруари 1956 г.) Никита Хрущов критикува престъпленията на Сталин и отхвърля неговата линия на тотално противопоставяне на контактите със западните държави. Според Хрущов, „страните с различни обществени системи могат не само да съществуват една до друга. Трябва да се върви по-нататък, към подобряване на отношенията, към сътрудничество.“ (Хрущов 1956: 40) През април с.г. на пленум на ЦК на БКП Тодор Живков следва съветския пример и изобличава управлението на „българския Сталин“ – В. Червенков, вкл. репресиите и методите му на командване в областта на културата. И Москва, и София променят отношението си към западната култура, която вече не е обругавана като „упадъчна“, макар да продължава да се възприема като идеологическа заплаха. През лятото на 1957 г. на среща на Политбюро с дипломатическите представители на България в чужбина, Т. Живков обяснява, че борбата на идеологическия фронт придобива първостепенно значение и „оттук – голямата важност на културния обмен между страните, в това число и между нас и капиталистическите страни. Ние сме за този културен обмен в широки размери, обаче при всички условия трябва да държим сметка, че империалистите използват тези пътища, за да ни вредят“ (ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 270, л. 248-249).

Западът също коригира своите позиции. Постепенно политиката на „сдържане“ на комунизма се заменя от доктрината за „изграждане на мостове“ към Източна Европа. Акцентът е вече не толкова върху конфронтацията, колкото върху идеята, че използването на търговията, дипломатията и културния обмен може да даде „много повече, в смисъл на освобождение на Източна Европа, отколкото всички храбри и празни думи, които бяха казани относно отхвърлянето назад на желязната завеса“ (Боев 1986: 140. Думите са на Джеймс Уилям Фулбрайт, който 1954 до 1974 г. е председател на Комисията по външните работи при Сената на САЩ). Напрежението в международните отношения намалява и се създават благоприятни условия за активизиране на културните контакти.

През втората половина на 50-те години българската страна се стреми да използва променената ситуация, за да разшири своята културна пропаганда в западноевропейските държави. По отношение на Великобритания българската активност е очевидна – КПКВЧ, Министерството на просветата и културата и българската легация в Лондон поемат инициативата за представяне на българската култура пред английската общественост като път за запознаване изобщо с България. До края на 50-те години условията не позволяват контакти с официалните британски

институти, занимаващи се с културния обмен на страната и затова българските усилия се насочват към отделни организации и личности.

КПКВЧ поддържа връзки с Училището за славянски и източноевропейски проучвания към Лондонския университет, където лектор по български език и литература е Вивиан Пинто – първият изтъкнат българист в Англия. Той публикува проучвания върху български писатели, издава сборник с откъси от произведения на български творци в оригинал, превежда творби на П. Яворов, Н. Вапцаров, Елин Пелин (ЦДА, ф. 363, оп. 5, а.е. 113, л. 7; а.е. 115, л. 26). Неговата работа е подкрепена от КПКВЧ. Друг англичанин, с който се поддържа постоянен контакт и който има заслуги за популяризиране на българската литература в Англия, е Питър Темпест – млад писател и публицист, живял известно време в България и владеещ добре български език. Негови преводи на стихове на Н. Вапцаров са издадени през 1952 г. в София, а през 1954 г. – в Лондон, където са посрещнати много добре (Пламяк 1959, № 11: 27-28). Той предлага да преведе поемата „Септември“ на Гео Милев и избрани творби на Хр. Смирненски, които да бъдат издадени с финансовата помощ на КПКВЧ. Липсата на валута осуетява тези издания и за периода от 1944 до средата на 1959 г. в Англия са издадени само две книги с творби от български автори (ЦДА, ф. 363, оп. 5, а.е. 115, л. 173-174; оп. 7, а.е. 55, л. 9; оп. 8, а.е. 517в).

През втората половина на 50-те години КПКВЧ два пъти се възползва от покани за участие в Международната изложба за оформление на книги, организирана в Лондон, за да представи пред английската общественост продукцията на българските издателства (АМВнР, п. 10, а.е. 169; оп. 13, л. 1, 5; п. 21, оп. 16, а.е. 249, л. 67, 75). След изложбите книгите се предават на Дружеството за приятелство с България и на славянските отдели на университетите в Лондон, Ливърпул и Глазгоу. Препоръката на българската легация е КПКВЧ да се отзовава на такива покани за участие в международни изложби, фестивали и прегледи, тъй като участието се осъществява полесно и е по-евтино, отколкото организирането на самостоятелни прояви, а същевременно дава възможност на една по-широка публика да се запознае с българските културни постижения. Но няколкото участия в международни изложби на предмети на народното творчество и на театрални кукли са скромни по мащаб и значение. КПКВЧ по бюджетни съображения често отказва участие в по-значими международни инициативи, които имат по-голямо отражение в средствата за масова информация (ЦДА, ф. 363, оп. 4, а.е.206, л. 39; а.е. 203, л. 11, 20, 44; АМВнР, п. 21, оп. 16, а.е. 249, л. 84; п. 9, оп. 13, а.е. 166, л. 36, 41). Но на такъв авторитетен форум, какъвто е международният филмов фестивал в Единбург, България се представя без прекъсване от 1956 до 1959 г. В конкурсната програма са прожектирани игралните филми „Неспокоен път“, „Земя“, „Ребро Адамово“. Най-голям успех е постигнат през 1959 г., когато от 250-те филма на 34 страни-участнички в XIII фестивал в Единбург, българо-германската продукция „Звезди“ е призната от журито за най-добър филм на фестивала. Прожекцията му е една от малкото, които са добре посетени, а в печата излизат над 15 положителни отзива (ЦДА, ф. 363, оп. 4, а.е.206, л. 41; АМВнР, п. 10, оп. 14, а.е. 173, л. 28; п. 12, оп. 15, а.е. 235, л. 9). Все пак, българското кино остава непознато за широката английска публика, докато филми от Англия са сравнително добре застъпени в програмите на българските кина, макар не всички да са с висока художествена стойност. В анкетата за най-добър филм през 1956 г., проведена от редакцията на сп. „Киноизкуство“, „Хамлет“ на големия режисьор и актьор Лоурънс Оливие е посочен от зрителите на второ място (на първо е индийският филм „Бродяга“

на режисьора Радж Капур, като българските и съветските филми са класирани отделно – Киноизкуство 1957: 92-93).

През 1957 г. е направен опит да се представи пред българска публика британското театрално изкуство, като се разчита това да доведе до по-тесни творчески връзки с английските театрални среди. Българската легация в Лондон предлага да бъде поканен лондонският театър „Уъркшоп“, определен като „прогресивен“ (АМВнР, п. 10, оп. 14, а.е. 172, л. 22). Негов художествен ръководител е известният драматург, актьор и режисьор Юан Маккол. Опитите да се намери начин за изплащане на хонорара във валута обаче остават безрезултатни и това осуetyава гостуването. Все пак, връзката с английски театрални среди е осъществена и през 1958 г. Маккол гостува в България в състава на културна делегация, поканена от КПКВЧ (ЦДА, ф. 363, оп. 6, а.е.191, л. 126-127; Театър 1958: 63-64). По идея на председателя на Дружеството за приятелство с България в Лондон – Едгар Йънг, КПКВЧ и Сатиричният театър през 1957 г. канят изтъкнатия английски театрален деец, зам.-председател на Международния съюз на театралните критици и член на Изпълнителния комитет на Съюза на театралните критици в Англия Осиа Трилинг (ЦДА, ф. 363, оп. 5, а.е. 112, л. 18, 164; Театър 1957: 79-83). След гостуването си той изпраща поредица информации за театралния живот в Англия, които са публикувани в сп. „Театър“ и така достигат до театралната общественост в България.

С успех се осъществява идеята на българската легация в Лондон и на КПКВЧ за първа среща на българската публика с оригинални творби на английското изобразително изкуство. През октомври 1956 г. гост на КПКВЧ е известният художник Пол Хогарт, чиято изложба е показана в София, Пловдив и Русе (ЦДА, ф. 363, оп. 4, а.е. 207, л. 5). Запознат при гостуването си с българското културно наследство, Хогарт предлага да се уреди изложба на български икони в Англия и сам прави проучване в тази насока. Значението на такава изложба, която би могла да се покаже и в други страни, е правилно оценено от българска страна, но трудностите при осигуряването на оригинални икони и финансовите ограничения са причина да се отложи реализирането на това предложение (АМВнР, п. 10, оп. 14, а.е.173, л. 22, 24; ЦДА, ф. 363, оп. 5, а.е. 115, л. 37). Липсата на валута осуetyава още една възможност за запознаване на английската общественост с българското изкуство. Става дума за уговореното между българската легация в Лондон и Бюрото за уреждане на изложби показване през 1958 г. на творби от български художници (ЦДА, ф. 363, оп. 7, а.е. 57, л. 169; АМВнР, п. 21, оп. 16, а.е. 250, л. 1). През 1959 г. с отказ са посрещнати проучванията на българската легация за показване на изложбата „2500 години изкуство по българските земи“ в музея „Виктория и Алберт“ и Етнографския музей. Трудностите са свързани с това, че се показват предимно копия, а не оригинали, както и с разнородността на изложбата и нежеланието за културен обмен с България (ЦДА, ф. 363, оп. 7, а.е. 58, л. 41).

С цел да се установят контакти с английски музикални дейци, КПКВЧ отправя покани до тях и предлага да организира концерти в България. Срещите на българската публика с тяхното изкуство обаче не се осъществяват, тъй като се оказва невъзможно дори част от хонорарите да се изплатят във валута. Единственото гостуване на английски изпълнител – пианистката Ирен Колер, е осъществено през април 1959 г., а музикалните среди в България дават висока оценка на нейната техника и сценично чувство (ЦДА, ф. 363, оп. 4, а.е. 206, л. 3; а.е. 202, л. 7, 9; оп. 7, а.е. 55, л. 83, 86, 89; АМВнР, п. 9, оп. 13, а.е.166, л. 7).

Усилията за представяне на българската музика в Англия имат успех, що се отнася до контактите с известния музиколог Лойд. Той гостува в България и след това

организира предавания по английското радио на българска музика от различни жанрове. Опитите обаче да се уредят концерти на български певци и инструменталисти срещат значителни трудности. Легацията използва връзките с импресариото А. Борсдорф, организиран през 1955 г. гостуването на Държавния ансамбъл за народни песни и танци, за проучване на възможностите за нова подобна изява с Държавния радиоквартет „Аврамов“. Мнението на Борсдорф е, че квартетът е неизвестен и трябва да бъде предварително представен на музикалната общественост с един концерт пред подбрана публика в Лондон, като всички разноски се поемат от българска страна. Неприемливи се оказват и предложенията му да уреди участие на оперната певица Катя Попова в Международния музикален фестивал в Ланголен през 1958 г. Според българската легация този фестивал е аматьорски и равнището му е по-ниско от това на сцените, където е гастролирала К. Попова (ЦДА, ф. 363, оп. 4, а.е. 208, л. 1, 2; оп. 5, а.е. 115, л. 31, 33; ф. 468, оп. 3, а.е. 39, л. 95-97; АМВнР, п. 12, оп. 15, а.е. 248, л. 54).

Опитът на КПКВЧ да представи български певци на ръководители на английския оперен театър, като ги покани за честването на 50-годишнината на Софийската народна опера, не успява. Затова през 1959 г. са положени значителни усилия за уреждане на гастроли на български певци чрез импресариото Дж. Финзи. Възможностите за гостуване на чуждестранни артисти в Ковънт гардън обаче са ограничени: ако те не са познати на музикалната общественост в Англия, не могат да се представят на тази сцена, независимо от това, че са получили признание в други страни. Необходимо е предварително да се явят на прослушване пред специални комисии и да получат разрешение от Профсъюза на артистите и от Министерството на труда, което всъщност провежда политическия контрол при такива ангажименти с артисти отвъд „желязната завеса“ (АМВнР, п. 21, оп. 16, а.е. 248, л. 54; ЦДА, ф. 468, оп. 3, а.е. 39, л. 95-97). Предложението на Финзи е да се уговорят изпълнения на български певци по радиото и телевизията и на малки концерти от страна на българската легация по подходящи поводи за запознаване на музикалните критици и специалисти с качествата на българските изпълнители.

Първата изява на български оперен певец на английска сцена (освен големия бас Борис Христов) е на Никола Николов. По време на специализацията си в Италия той сключва договор за участие в няколко представления на музикалния фестивал в Уексфорд през октомври 1959 г. В Лондон той дава малък концерт в българската легация и по нейно настояване се явява на прослушване в Ковънт гардън (ЦДА, ф. 468, оп. 3, а.е. 39, л. 102-103). Изявлението на един от членовете на комисията, че Н. Николов има чудесен глас и ако беше с британски паспорт, те биха го приели за постоянно в състава на операта, е потвърждение на само за качествата на младия тенор, но и за трудностите при ангажирането на чуждестранни изпълнители в Англия. Все пак, контактите с Финзи дават резултат и той подписва договор с Н. Николов да организира всички негови турнета в Англия в продължение на пет години (ЦДА, ф. 468, оп. 4, а.е. 61, л. 151, 152).

Най-значимата българска културна проява в Англия е повторното гостуване през есента на 1957 г. на Държавния ансамбъл за народни песни и танци. Инициативата идва от импресариото Делвал, който първоначално поддържа връзка с белгийските организатори на турнето на ансамбъла в Белгия, а след това подписва договор с КПКВЧ. Финансовите условия в него не са благоприятни, а и в резултат от изострената международна обстановка след революцията в Унгария през есента на 1956 г., пропагандата против Източния блок отново е засилена (ЦДА, ф. 468, оп. 1, а.е. 62, л. 204; ф. 363, оп. 5, а.е. 112, л. 42). Но отказът от договора би изложил КПКВЧ и

българската легация в Лондон и би довел до плащане на неустойки. Затова се полагат усилия да се уговорят концерти и в провинцията, както и предавания по телевизията. През август 1957 г. пристига режисьорът Греъм Мюер, за да уточни програмата на предаванията. Това е първият представител на Би Би Си, който идва с такава цел в България и посещението му се оценява като голям успех. Концертът е излъчен на 8 септември 1957 г. и е гледан от близо 7 млн. зрители. Ансамбълът има осем представления в една от най-модерните концертни зали – „Роял фестивал хол“ в Лондон, а след това – в Оксфорд и Манчестър. За първи път в британската преса се появяват високи оценки за българския фолклор, за богатството на цветовете и жизнеността на танците (ЩДА, ф. 363, оп. 5, а.е. 112, л. 47; ф. 468, оп. 1, а.е. 62, л. 106; Българска музика 1957: 98). Търсеният пропаганден ефект е постигнат, но до края на 50-те години КПКВЧ повече не се ангажира с изпращане на големи ансамбли в Англия.

През втората половина на 50-те години културните инициативи са провеждани чрез контакти най-вече с отделни лица – културни дейци, импресарии, организатори на изложби и фестивали. Не са установени връзки с културни институти и учреждения (с изключение на отделни библиотеки и един-два музея), с творчески обединения и организации на културни дейци, макар че още в края на 1956 г. легацията в Лондон препоръчва на КПКВЧ близо двадесет такива (ЩДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 114, л. 81-86). Едва от декември 1959 г. има сведения за по-тесни контакти на пълномощния министър Георги Зенгилеков с представители на Британския съвет, с които са обсъждани въпросите на културния обмен между двете страни (ЩДА, ф. 468, оп. 3, а.е. 39, л. 100). Мнението на българския дипломат е, че в това отношение има благоприятни условия и той предлага да се установи пряк контакт между Британския съвет и КПКВЧ, като за целта в София бъдат поканени двама представители, с които да се уговорят условията и да се приеме съгласуван план. Британският пълномощен министър в София също изразява желание да се установят връзки с КПКВЧ по официален път и това кара комитета да предвиди в плана си за 1960 г. евентуални контакти с Британския съвет (ЩДА, ф. 363, оп. 7, а.е. 59, л. 14).

Особено място в представянето на българската култура в Англия продължава да заема Дружеството за приятелство с България. През 1955 г. „размразяването“ в международните отношения и активизирането на контактите между България и Англия, води до нарастване на броя на членовете му от 370 през 1954 г. на 662. Този брой остава непроменен през 1956 г. и е максимумът, достигнат от дружеството, защото след съветската интервенция за смазването на унгарската революция от есента на 1956 г. значителен брой членове се оттеглят и в края на 1957 г. дружеството наброява 504 д. В края на март 1959 г. по сведения на българската легация в него членуват има 497 д. (ЩДА, ф. 363, оп. 6, а.е. 105, л. 44; оп. 7, а.е. 58, л. 52). Тези числа обаче не са реален показател за дейността на дружеството. Всяка година броят на напусналите почти се изравнява с броя на постъпилите. Само една част и то – не голяма, е обхваната в дейността му. Работата се върши от няколко по-активни членове на ръководството, в което влизат двама почетни президенти, председател, секретар и Изпълнителен комитет, както и два допълнителни комитета – Социален и Просветен. В ръководството обаче липсва единство и председателят Едгар Йънг налага своето мнение при взимането на решенията. През март 1958 г. на негово място е избрана Мерсия Макдермот, която дотогава е секретар на Просветния комитет (ЩДА, ф. 363, оп. 6, а.е. 105, л. 34; оп. 5, а.е. 112, л. 29). Показателен е социалният състав и партийната принадлежност на ръководството и на дружеството като цяло. В първото през 1957 г. преобладават „служашите“, а работниците са само двама, докато членската маса на

дружеството е 75 % работници. От тях 60 % са лейбъристи и само 20 % са членове на Британската комунистическа партия и Младежката комунистическа лига. През 1957 г. в ръководството има седем комунисти, трима лейбъристи и шестима безпартийни (ЦДА, ф. 363, оп. 6, а.е. 105, л. 37). При това положение не е изненада, че дружеството насочва вниманието си най-вече към работническите среди и трейдюнионите.

Независимо от противоречията в ръководството и обтегнатите на моменти отношения с КПКВЧ най-вече заради методите на работа на Е. Йънг, дейността на дружеството заслужава положителна оценка. Формите на работата му са съобразени с местните условия и традициите на подобни обществени организации, както и с ограничените във финансов и политически план възможности на дружеството. Една от основните му дейности е изнасянето на сказки (беседи) предимно от негови членове, посетили България по различни поводи. Те се уреждат от трейдюниони, кооперативни дружества, лейбъристички и други организации и на тях присъстват от 30 до 100 д. През 1956 г. са организирани 65 сказки, а през 1957 г. – 21 (ЦДА, ф. 363, оп. 5, а.е. 114, л. 114; а.е. 117, л. 20; оп. 6, а.е. 105, л. 44). Сред тези сказки съвсем рядко има такива, посветени изцяло на българската култура. Важна проява на дружеството в културната сфера са редовно провежданите чествания на 9 септември и 24 май. Обикновено те включват сказки, литературно-музикални програми и филми. Опитите на българската легация да внесе по-голямо разнообразие и да подпомогне дружеството, предлагайки КПКВЧ да изпрати артисти, на които евентуално да се организира отделен малък концерт пред културни дейци и общественици, не дават резултат, като причините са най-вече финансови (АМВнР, п. 10, оп. 14, а.е. 172, л. 1).

Активна културно-пропагандна роля играе танцовата група към дружеството, състояща се от около 20 д. Ефектът от нейните изяви, които са средно два пъти месечно, е значителен, като се има предвид, че е канена от профсъюзни, кооперативни и др. организации и квартални общини на чествания и тържества с многобройна публика. Групата печели призови места на редица фестивали в Лондон и провинцията (АМВнР, п. 21, оп. 16, а.е. 248, л. 16; п. 10, оп. 13, а.е. 168, л. 11; ЦДА, ф. 363, оп. 4, а.е. 206, л. 11, 70; оп. 6, а.е. 105, л. 26). КПКВЧ оценява значението ѝ за създаване на интерес към българския фолклор и към България и се стреми да я подпомага. С културни проблеми се занимава Просветният комитет при дружеството, оглавяван за известно време от М. Макдермот. Комитетът дава съвети за филмите и литературата, идваща от България; преглежда българските списания, издавани на английски и изпраща предложения за подобряването им; организира честванията на 24 май (ЦДА, ф. 363, оп. 4, а.е. 204, л. 256; оп. 6, а.е. 105, л. 31). Съставът и дейността на дружеството отговарят на целта, която си е поставило – да популяризира постиженията на социалистическа България сред работническите маси. То няма за цел представяне на английската култура в България, а и въпросите за организиране на прояви за запознаване с българските културни постижения не са в центъра на неговата работа. Обяснение за това може да се търси в социалния състав на средата, в която то работи; в професионалните характеристики на по-голямата част от неговите активисти; в самата организация на културния живот в Англия и в ограничените финансови възможности на дружеството. На практика то не е в състояние да окаже реална помощ при организирането на значими прояви, представящи постиженията на българската култура, което съществено го отличава от дружествата в Белгия, Франция и Италия (Калинова 1988: 24, 26-29).

При липсата на контакти с официалните власти и на изразена готовност за сътрудничество от страна на културни институти, към които КПКЧ се обръща,

България е принудена да разчита най-вече на връзките с частни лица. Инициативата за провеждане на културни прояви често произлиза от тези лица, но българската страна не винаги може да се възползва, главно поради липса на валута. Характерни за периода са многобройните покани за гостуване, отправени до представители на английската култура, докато българските културни дейци, посетили Англия, са съвсем малко. Целта е гостите, запознали се с българската култура, да съдействат за нейното представяне пред английската публика. На практика обаче, по-значимите български културни прояви в Англия не са свързани с тези лица. Така през втората половина на 50-те години българската култура остава слабо позната в Англия. Все пак, установени са контакти с някои английски културни дейци, на които впоследствие се разчита за активизиране на културните връзки между двете страни.

В края на 50-те и началото на 60-те години в България се оформя ново разбиране за културната пропаганда. То отразява положителните промени в международния климат, както и разместванията в политическите елити и културното оживление в социалистическите страни в резултат на десталинизацията (Калинова 2012: 293-379). Българските управляващи осъзнават, че негативната представа на Запада за България все повече ще пречи на нейната външнополитическа и икономическа реализация. Тези разсъждения са оформени в решение на Политбюро на ЦК на БКП от 20 март 1958 г. за подобряване на пропагандата в чужбина. КПКВЧ започва ежегодно да я планира по страни, създава се Издателство за литература на чужди езици. От началото на 60-те години се сключват културни конвенции със западни страни, а България става член на редица международни културни организации, което позволява част от пропагандата на Запад да се провежда с подкрепата на държавните институции там и да има по-голям ефект. Водещата роля в културния обмен с чужбина е възложена на МВнР. Ударението е върху икономическата и туристическата пропаганда, докато културната трябва да утвърждава националното достойнство и да улеснява или допълва българските политически инициативи в капиталистическите страни.

През 60-те години и особено след поемането на властта от лейбъристите през 1964 г. британската външна политика постепенно еволюира по отношение на Източна Европа. В този процес тя следва новата политическа линия на САЩ за „прехвърляне на мостове“ към социалистическите страни в сферата на търговията и културата (Калинова 2010: 186-187, 196-197). Москва се придържа към концепцията за мирното съвместно съществуване и това внася повече динамизъм в отоншенията със Запада. Тези промени водят до раздвижване в българо-британските политически и икономически връзки. В края на 1963 г. легациите им са издигнати в ранг на посолства; през 1964 г. британски зам.-министър на търговията посещава България, а на следващата година по покана на британското правителство за първи път след Втората световна война в Лондон гостува официална българска делегация начело със зам-председателя на Министерския съвет Станко Тодоров. През периода 1959-1966 г. търговията на Великобритания с България нараства три и половина пъти.

Създадената сравнително благоприятна атмосфера в двустранните отношения се отразява положително върху културното общуване. Важен момент в него стават контактите, които се установяват с Британския съвет като официален орган за осъществяване на културния обмен на страната. На първоначалните усилия в тази насока, които българската легация в Лондон полага през 1959 г., Форийн офис съобщава, че Британският съвет все още се чувства засегнат от прекратяването на дейността на неговото представителство в София през 1950 г. и не проявява склонност към разширяване на културните връзки с България. Все пак, трима членове на

ръководството на Британския съвет, вкл. и неговият зам.-главен директор К. Джонстън, се отзовават на поканата за среща в българската легация и обсъждат възможностите за отпускане на стипендии и приемане на български студенти и преподаватели в летните курсове по английски език; за размяна на научни и културни дейци и на изложби. В началото на 1960 г. между пълномощния министър Г. Зенгилеков и К. Джонстън са разменени писма, с които двете страни фактически приемат да осъществят някои инициативи, като по искане на британската страна на това споразумение не се дава публичност. През септември същата година по покана на КПКВЧ в България гостува К. Джонстън, с чиято визита се слага началото на преките официални контакти между комитета и Британския съвет (АМВнР, п. 19, оп. 17, а.е. 290, л. 25-28, 32, 38; ЦДА, ф. 468, оп. 4, а.е. 61, л. 132-134; ф. 363, оп. 8, а.е. 34, л. 7, 37; а.е. 168, л. 41-42).

В началото на 1961 г. отново се разменят писма между легацията и Британския съвет с предложения за конкретни гостувания, отпускане на стипендии, уреждане на изложби. Разговори за обмен чрез Британския съвет води гостуващият в Лондон по покана на съвета началник на отдела за капиталистическите страни в КПКВЧ Д. Калев (ЦДА, ф. 468, оп. 5, а.е. 74, л. 58-62, 53-54; ф. 363, оп. 8, а.е. 168, л. 132). От съгласуваните инициативи се изпълняват най-вече тези за изпращане на българи в летните курсове за изучаване на английски език, а по другите са разменени мнения, които очертават както насоките на бъдещите контакти, така и трудностите при тяхната реализация.

През март 1962 г. по инициатива на британската легация в София между нея и КПКВЧ се разменят предложения за развитие на културните връзки. Проектът на легацията има почти едностранен характер и предвижда повече посещения на българи в Англия и изпращане на английска литература и на една изложба в България. В отговор българската страна се стреми към поставяне на тези инициативи на реципрочни, равноправни начала, които да позволят и изяви на българската култура в Англия. От 13 до 17 април 1962 г. в КПКВЧ се водят преговори с Р. Л. Спейт, директор във Форийн офис, отговарящ за културните връзки със социалистическите страни, К. Джонстън от Британския съвет и Дж. М. Леси – културно аташе при британската легация. При обсъждането на предварително разменените проекти английската страна проявява готовност да приеме българското предложение за разширяване на културния обмен и впоследствие с ноти между британската легация и МВнР е приет план за културен обмен за периода 1 април 1962 – 31 март 1963 г. (ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 268, л. 57-58, 64, 65, 86-88, 90). Той е съобразен с българските изисквания за реципрочност и предвижда двете страни да предоставят по една стипендия за специализация, да приемат по пет до осем културни и научни дейци, да уредят взаимно по една графична изложба в Лондон и София. Включено е и българското предложение за улесняване на издаването на сборници с разкази на писатели от двете страни. Последните две инициативи остават нереализирани, докато изпълнението на останалите върви успешно.

За прибавянето на нови моменти в културния обмен между двете страни положителна роля изиграва посещението на председателката на КПКВЧ Екатерина Аврамова в Британския съвет през октомври 1962 г. На разговорите са поставени въпросите за изпращане на лектор по български език и литература в Кеймбридж, както и за удължаване на срока на междудържавните планове на две години. Действително, следващият план обхваща 1963 и 1964 г. и докато в броя и продължителността на гостуванията се предвижда известно увеличение, то в областта на музикалното, драматичното и изобразителното изкуство се посочва само, че двете страни са съгласни

да поддържат развитието на по-нататъшни контакти (ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 269, л. 5; а.е. 507, л. 39-40).

Планът, подписан на 21 май 1965 г. в София от Ек. Аврамова и Р. Спейт, за периода 1 април 1965 – 31 март 1967 г., се различава значително от предходните, тъй като в него е включен и обменът в областта на науката и техниката. Това се дължи на отказа на английската страна да подпише предложени български проект за самостоятелен договор за научно-техническо сътрудничество, поради липсата на подобна практика във Форийн офис. Същевременно не се правят възражения срещу включването на такъв раздел в плана за културния обмен, който придобива доста по-различен вид. Има и известно увеличение на стипендиите за специализация и на броя на гостуванията на научни и културни дейци. Освен насърчаването на гастролите на музикални и театрални колективи и изпълнители на импресарски начала и организирането на изложби, планът предвижда уреждане на участия на изтъкнати творци от едната страна в международни фестивали и конкурси на другата страна, както и поощряване на превода и обмена на литература. Нов е и разделът за сътрудничество в областта на киното, радиото и телевизията, както и подчертаването, че планът не ограничава двете страни в осъществяването на други взаимно приемливи културни инициативи (ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 747, л. 21-26; а.е. 631, л. 78-79, 93). За България изпълнението на приетите планове се оказва най-резултатно за подготовката на български специалисти по английски език и литература. В същото време се дава възможност за осъществяване на първите официални посещения на писатели, българисти и музикални дейци, както и за уреждане на някои изложби. Плановете са важни междудържавни документи, изразяващи готовността на двете страни да развият и обогатяват културния обмен.

Най-успешни са българските изяви в Англия по линия на музикалното изкуство. За тях значителен принос има тенорът Н. Николов, който със съдействието на българската легация и на импресариото Дж. Финзи гостува нееднократно на сцената на Ковънт гардън и е първият певец от социалистическа страна, получил признанието на нейната публика. През 1960 г., отново с помощта на легацията, на същата сцена се изявява и друг известен български тенор – Димитър Узунов. Две години по-късно Маргарита Лилова е поканена от Ковънт гардън за участие в два спектакъла, а лондонските вестници отбелязват особено благосклонно дебюта на Райна Кабаиванска в същия театър, където тя е достоен партньор на певци от ранга на Марио дел Монако и Тито Гоби. През 1961-1962 г. лондонската публика се среща за първи път и с голямото изкуство на Николай Гяуров (ЦДА, ф. 468, оп. 4, а.е. 61, л. 4-5, 69, 89; а.е. 76, л. 117-118; а.е. 74, л. 66, 80; оп. 5, а.е. 74, л. 111; АМВнР, оп. 19, а.е. 408, л. 2).

Българската страна преосмисля възможностите за изява, които дава международният фолклорен и музикален фестивал в северноуелския град Ланголен и първото българско участие там през 1965 г. преминава впечатляващо. На женския хор „Христина Морфова“ е присъдена първа награда, а изпълненията на мъжкия хор „Кавал“ са определени като кулминация на фестивала, издигаща общото му равнище. На следващата година „Кавал“ отново гостува в Уелс и Лондон и заедно с успешните концерти на Хоровата капела „Светослав Обретенов“ през ноември 1966 г. в осем английски града, затвърждава авторитета на българското музикално изпълнителско изкуство (Народна култура: 1965; АМВнР I/106/13/6 – 7 юли 1966; ЦДА, ф. 852, оп. 1, а.е. 19, л. 35, 41; а.е. 42, л. 1-10).

За популяризиране на българския музикален фолклор особено подходящи се оказват продължаващите от 50-те години контакти с изтъкнатия музиколог Албърт

Лойд. През 1960 и 1964 г. са издадени плочи с български народни песни, подбрани от него и придружени с подробни обяснения. И двете плочи получават положителна оценка в пресата и се разпространяват в редица западни страни (АМВнР, оп. 20, а.е. 478, л. 10-11; ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 513, л. 10).

Международният конкурс за млади оперни певци в София дава възможност на българската публика след дълго прекъсване да се срещне с английски музикални дейци. На концертния подиум през 1961 г. застава диригентът на Ковънт гардън Бърнард Киф, гостуващ в страната като член на журито на първия конкурс. От същия конкурс започва и познанството, и популярността сред българската публика на певица Питър Глосъп. Той печели първата награда на конкурса през 1961 г. и това, заедно с безспорните му качества, му осигурява през следващите години гостувания в няколко оперни театъра в страната (Българска музика 1961: 51; Народна култура: 1962; АМВнР, I/106/13 – 5 юли 1963).

На основата на официалния план между България и Великобритания, през 1966 г. в София гостуват двама представители на ръководствата на Центъра за подготовка на млади оперни певци и на отдела за музикални предавания на Би Би Си за запознаване с музикалния живот в страната и договаряне на евентуално сътрудничество. Потвърждение за успешното развитие на контактите между България и Великобритания в областта на музиката и за възможностите в тази насока и в същото време – събитие с голяма стойност в българския културен живот, са спектаклите през октомври 1966 г. в София на Лондонския кралски балет. „Лебедово езеро“ от Чайковски и „Зле опазеното момиче“ по музика на Ф. Херолд, са първите срещи на българската публика с английското балетно изкуство и към него с основание е проявен голям интерес (ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 754, л. 120-121, 56, 52; АМВнР, I/106/13/1/3 – 13, 15 октомври 1966).

След като в края на 50-те години България няколко пъти участва в Единбургския филмов фестивал, неуспешното представяне на филма „Отвъд хоризонта“ през 1960 г. кара Българската кинематография и Министерството на просветата и културата да обявят, че този фестивал не е особена значимост и влияние и да преустановят изпращането на български филми. През 1962 г. поради лоша организация от българска страна, пратеният по специална покана на Лондонския фестивал филм „Слънцето и сянката“ (реж. Рангел Вълчанов) отново преминава незабелязано за публиката и критиката (ЦДА, ф. 468, оп. 4, а.е. 50, л. 5-10; ф. 363, оп. 8, а.е. 394, л. 52; АМВнР, оп. 17, а.е. 296, л. 57; оп. 19, а.е. 420, л. 1, 3). Към 1964-1965 г. българското кино отбелязва известен напредък в представянето си във Великобритания. По настояване на българското посолство през 1965 г. Българската кинематография изпраща филма „Горещо лято“. Той е приет много добре от публиката, а за отношението на критиката е показателно заглавието на статията във в. „Скотсман“ – „България поднася първата изненада“. Като „свеж, оригинален, значим“ е оценен в английската преса филмът „Крадецът на праскови“, забелязан от критиката по време на XXV фестивал във Венеция, а след това прожектиран и в Лондон (АМВнР, оп. 20а, а.е. 433, л. 49; оп. 21, а.е. 723, л. 37, 39-40; Народна култура 1964, 1965а). В края на 1965 г. започват преките връзки и сътрудничество между Българската национална филмотека и Британския филмов институт. По покана на института Георги Стоянов-Бигор, директор на филмотеката, гостува в Лондон и уговаря провеждането на седмици на съвременния български филм в Англия, както и панорама на съвременното английско кино в София (АМВнР, I/106/13, 20 декември 1965; Киноизкуство 1966: 60-63, 66).

Българските зрители сравнително често имат възможност да общуват с английски филмови творби, но контактите им с английското театрално изкуство и през първата половина на 60-те години се осъществяват непряко, чрез информации в българските специализирани вестници и списания, сред които се открояват кореспонденциите на известния театровед Осиа Трилинг (Театър 1960, 1961). През 1965 г. българската страна проявява известен интерес към участие на български театрален колектив в провеждащия се в Лондон Световен театрален сезон, а официалното гостуване на Георги Джагаров в Англия през 1966 г. подготвя първото поставяне на българска пиеса – „Прокурорът“, на западноевропейска сцена. Провеждането и на двете инициативи обаче е отложено за 1967 г. (АМВнР, оп. 21, а.е. 723, л. 53, 56, 61; I/106/13/6 – 1 и 11 октомври и 2 ноември 1967)

Усилията на българската страна да представи във Великобритания българската литература и изобразително изкуство до средата на 60-те години не дават никакъв резултат. Като се изключи графичната изложба на Г. Даскалов през юни 1961 г. в Лондон, уредена от художника по частен път, там не е организирана нито една друга българска изложба. Причините не са само обективни. Действително, част от получаваните предложения са твърде неизгодни финансово, а решението да не се поставя в други страни изложбата „Съкровищата на българските музеи“ като съставена от голям брой ценни оригинали, прави неосъществимо английското предложение за уреждането ѝ в Лондон (ЦДА, ф. 133, оп. 11, а.е. 183, л. 333-334; ф. 363, оп. 8, а.е. 168, л. 8-9, 90-91; а.е. 524, л. 57; АМВнР, оп. 20а, а.е. 433, л. 18, 19; а.е. 412, л. 10, 14). Има обаче и други случаи, когато липсата на инициативност и експедитивност от страна на Съюза на българските художници (СБХ) и КПКВЧ, както и недостатъчната им осведоменост за изискванията на британските организатори на изложби, осуетяват използването на някои благоприятни възможности. Особено ярък пример е неуспешният завършек на усилията за поставяне на българската художествена изложба, предвидена в официалния план между двете страни за 1962-1963 г. След като в София собственикът на галерия в Лондон Ерик Есторик дава съгласие за нея, се оказва, че СБХ не е в състояние да я подготви (ЦДА, ф. 133, оп. 11, а.е. 179, л. 21, 61; а.е. 180, л. 98, 100, 198; ф. 363, оп. 8, а.е. 524, л. 7-8).

През 1965 г. българското посолство в Лондон изпраща близо сто писма до музеи, художествени галерии и организации, на които предлага да поставят посочени от КПКВЧ изложби (предимно предмети на народното творчество). Постигната е договореност с десетина и е поет ангажимен за едногодишен престой в Англия на една такава изложба. Изпратената от КПКВЧ експозиция „Български фолклор“ обаче е отказана, тъй като характерът на нейните експонати не отговаря на изискванията на галериите и музеите (АМВнР, оп. 21, а.е. 723, л. 22, 24, 25; ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 627, л. 214-215).

В края на 1959 и началото на 1960 г., когато се правят първите стъпки в официалните българо-английски контакти в областта на културата, КПКВЧ изразява готовност да приеме изложбите на съвременната английска графика и на видния скулптор Хенри Мур. Впоследствие, въпреки настояванията на българската легация в Лондон първата изложба да бъде показана в предложения от английската страна вид, КПКВЧ отказва, тъй като не одобрява абстракционизма, преобладаващ в предлаганите творби. Изложбата на Х. Мур все пак е показана, но официалната критика намира неговото творчество за „коренно противоречащо на нашето художествено възпитание за възприемане на съвременната скулптура“, макар че в същото време не може да не оцени и достойнствата на това творчество, донесло на автора си редица международни

награди и признание (ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 32, л. 56, 96, 152; АМВнР, оп. 17, а.е. 296, л. 23-24; Тодоров 1960: 32-38; Шмиргела 1960).

В своите планове за културен обмен България и Великобритания признават официално значението на превеждането и издаването на литература на едната страна в другата. Първоначално е налице дори известна конкретизация – предвидено е издаване на сборник български разкази в Англия и на английски разкази в България. Възприетата практика на извършване на преводаческата работа от българи, а на редакторската – от английски специалисти, не довежда идеята до нейната реализация, тъй като издателството на Оксфордския университет, ангажирало се първоначално с това издание, намира преводите за незадоволителни и се отказва (АМВнР, оп. 19, а.е. 409, л. 34, 47; ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 394, л. 12). КПКВЧ, Съюзът на българските писатели (СБП) и легацията в Лондон търсят и други възможности. През 1961 г. е приет като гост собственикът на издателска фирма Джек Дъглас Нют. През 1965-1966 г. СБП преговаря със Стауърс Джонсън за превеждане и издаване на антология на българската поезия. През 1966 г. председателят на СБП Г. Джагаров използва гостуването си в Англия по линия на Британския съвет, за срещи с издателства и литературни дейци за проучване на условията за издаване на българска литература, а през ноември 1965 г. лондонското издателство „Касел“ сключва договор с Държавната агенция за защита на авторското право за издаване на някои романи от Андрей Гуляшки (ЦДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 168, л. 4-5; ф. 551, оп. 3, а.е. 308, л. 20-23, 32, 40-42, 45; АМВнР, I/106/13 – 16 ноември 1965; I/106/13/3 – 25 януари 1966). Въпреки това, от 1954 г., когато в Лондон са публикувани преводите на някои стихове на Н. Вапцаров, до средата на 60-те години в Англия не еосъществено нито едно друго издание на българска литературна творба. Като се има предвид, че останалите три-четири книги от български автори са издадени в Лондон в края на XIX и началото на XX век, очевидно е, че българската литература е непозната за английския читател. Известна стъпка напред е направена през февруари 1966 г., когато чрез най-голямото книжарско обединение „Фойълс“ в Лондон е организирана първата изложба на българската книга (Трайков 1964: 163-164; АМВнР, I/106/13 – 19 февруари 1966).

Шест години по-рано КПКВЧ и Оксфордското университетско издателство организират в София изложба, показваща над хиляда тома английска литература с разнороден характер. През 60-те години популярността на тази литература сред българските читатели значително се увеличава. За това говори фактът, че между 1960 и 1966 г. в България са издадени около 50 произведения от британски автори – приблизително толкова, колкото и през два пъти по-дългия период между 1945 и 1959 г. Разширен е и кръгът на представените творци. С двама от тях – Джеймс Олдридж и Чарлз Пърси Сноу, българските читатели имат и пряк контакт по време на гостуването им съответно през 1962 и 1965 г. (Дюгмеджиева 1973; Стоянов 1962; Литературен фронт 1962, 1965).

През първата половина на 60-те години Дружеството за приятелство с България заслужава добра оценка за дейността си по популяризиране на България сред британската общественост. Към 1965 г. членовете му са около 500, като повечето са в Лондон. Към дружеството има и 14 колективни членове (различни организации), но при провеждане на своите инициативи то разчита на не повече от 1/5 от своя състав и най-вече – на председателката Мерсия Макдермот и секретаря Дюк Гранджийн. За разлика от Итало-българското дружество, лондонското поддържа тесни връзки с общинските власти в някои градски квартали, с многобройни организации на кооперативното, профсъюзното и женското движение, с различни клубове и училища,

които се обръщат към него с искания за изложби, сказки, филми и други материали за България. Организирането на събрания и беседи по теми от различни области на българския общественно-политически и културен живот е една от основните форми на работа на дружеството, чиято тежест пада до голяма степен върху секретаря му. Дружеството се опитва според възможностите си да популяризира България и като туристическа дестинация. Продължават и успешните изяви на танцовата му трупа на различни събрания, чествания и фестивали. КПКВЧ ѝ оказва съдействие, като през 1962 г. изпраща в Лондон български хореограф, а през 1964 г. приема в София Дани Ламли от ръководството на трупата за изучаване на нови танци (ЩДА, ф. 363, оп. 8, а.е. 36, л. 27-28; а.е. 523, л. 102; а.е. 524, л. 24, 26-27а, 62-63; а.е. 507, л. 159-160; а.е. 931, л. 70).

Дейността на дружеството е съобразена с условията и възможностите за работа в Англия, както и с необходимостта сред по-широки британски среди да се създаде положителна представа за България, вкл. и за нейната култура. Разглеждани в такава светлина, усилията на дружеството заслужават положителна оценка и то запазва своето значение и след като между двете страни се подписват официални планове за културен обмен.

Проследяването на културните връзки между България и Великобритания до средата на 60-те години не позволява те да се определят като интензивни. Това в голяма степен е резултат от трудното развитие на политическите отношения между двете страни. Натрупаните през Студената война предубеждения, недоверие и подозрителност не могат лесно да се преодолеят и това води до резервираност и от двете страни. През 60-те години промените в международните отношения създават благоприятни условия за културното общуване. Съгласието, постигнато между България и Великобритания, за неговото поставяне на официална планова основа открива нови възможности, но използването им за популяризиране на българските културни постижения до края на периода остава все още затруднено.

В по-общ план фактите показват, че през 60-те години срещите на българската интелигенция с творби и творци от Западна Европа стават все по-чести и „желязната завеса“ вече не е така непроницаема, както през първата половина на предходното десетилетие. Комунистическата власт избягва да се противопоставя пряко и изцяло на разширяващия се културен обмен, за да не настройва интелигенцията срещу себе си и да не дава поводи за обвинения в съзнателно изолиране. Българският творец обаче много трудно преодолява бариерата на западната незаинтересованост към България. Тя е традиционна и изглежда обективно наложила се, най-вече поради географското положение на страната и позицията ѝ на сателит ту на една, ту на друга държава. Непознатият български език също има значение. Финансовите възможности на България не привличат концертни агенции, импресарии, нито пък големи имена от Запада. Западната незаинтересованост не засяга само България. Чеслав Милош отбелязва, че в Запада са създадени културните модели, които после се разпространяват на Изток, и че страните от Източна и Средна Европа са „бедните роднини“, към които отношението на Запада „не е лишено от протекционистко пренебрежение“ (Милош 1992: 52).

Макар че в Западна Европа неинформираността и безразличието към България преобладават, през 60-те години е направена важна крачка към активизиране на културните контакти. Тези с Великобритания обаче изостават значително в сравнение с контактите с Франция, Италия, Белгия. В края на 60-те години промените в международната ситуация и особено смазването на Пражката пролет през 1968 г., карат

БКП да започне ново „затягане“ на дисциплината в редиците на интелигенцията. И все пак културните връзки със Западна Европа вече са факт с нарастващо значение за развитието на българските творци и подготвят „културното отваряне“ на България към света през 70-те години (Калинова 2013: 39-55).

ЛИТЕРАТУРА:

Боев 1986: *Боев, И.* Балканите в глобалната политика на САЩ 1945-1975. София: Наука и изкуство.

Българска музика 1957: № 9-10; 1961: № 7.

Димитров 1994: *Димитров, Д.* Съветска България през три британски мандата. Из архива на Форийн офис за събития и личности в България. 1956–1963. Съст. Димитров. Би Би Си Лондон. Българска редакция.

Дичев, съст. 2005: *Дичев Б.* Говори Лондон. Предавания на Би Би Си за България през Втората световна война. Съст. Б. Дичев. София: Труд. ISBN 954-5284609

Дюгмеджиева 1973: *Дюгмеджиева, П., Ст. Иванов.* Чужди писатели на български език. София.

Еленков 2008: *Еленков, И.* Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими. София: Сиела. ISBN 978-954-28-0338-6

Калинова 1988: *Калинова, Е.* Европейските капиталистически страни в културната политика на България (втората половина на 50-те години). – В: Векове, 1988, № 3, 5-19.

Калинова 1988а: *Калинова, Е.* Европейските капиталистически страни в сферата на международната културна дейност на България през втората половина на 50-те години. – В: Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски" – Исторически факултет, Т. 81, 5-57.

Калинова 1999: *Калинова, Е.* Българският творец и границите в пътя му на Запад. – В: Границата в историята. София. ISBN 954-607-237-0.

Калинова 1999а: *Kalínova, E.* Das kommunistische Regime und die westeuropäische Kultur in Bulgarien (bis zum Ende der fünfziger Jahre). – In: Die Bulgaren und Europa von der Nationalen Wiedergeburt bis zur Gegenwart. Sofia.

Калинова 2004: *Калинова, Е.* Победителите и България 1939-1945. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-1859-7.

Калинова 2008: *Калинова, Е.* Българската културна пропаганда в Западна Европа след Втората световна война. – В: Университетски четения и изследвания по българска история. София.

Калинова 2010: *Калинова, Е., И. Баева.* Българските преходи 1939-2010. София: Парадигма. ISBN-10: 954-326-034-6.

Калинова 2011: *Калинова, Е.* Българската култура и политическият императив (1944-1989). София: Парадигма. ISBN 978-954-326-147-5.

Калинова 2012: *Калинова, Е.* Интелигенцията и комунистическият режим в България в началото на 60-те години. – В: Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“. Исторически факултет. Т. 100. София.

Калинова 2013: *Калинова, Е.* Политиката на Людмила Живкова за „културно отваряне на България към света“ – предпоставки и специфика. – В: Културното отваряне на

- България към света. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3557-3.
- Калинова 2016: *Калинова, Е.* „Народната демокрация“ – началото и краят на една идея. – Ново време, № 3-4.
- Киноизкуство 1957: № 3; 1966: № 8.
- Коларов 1946: *Коларов, В.* Българската парламентарна делегация в Копенхаген и Париж. София.
- Литературен фронт 1962: № 27, 5 юли; 1965: № 46, 11 ноември.
- Милош 1992: *Милош, Ч.* Поробеният разум. Варна.
- Народна култура 1965: № 30, 24 юли; 1962: № 17, 28 април; 1964: № 45, 7 ноември; 1965а: № 51, 18 декември.
- Огнянов 2006: *Огнянов, Л.* Дипломация на съвременна България. Шумен: Университетско издателство.
- Пинтев 1998: *Пинтев, С.* България в британската дипломация 1944-1947 година. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. ISBN 954-430-531-9.
- Параскевов 2011: *Параскевов, В.* България и Великобритания преди и в началото на Студената война: политика, икономика и пропаганда (1944-1953). Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“. ISBN 978-954-577-600-7.
- Рачев 1998: *Рачев, С.* Чърчил, България и Балканите (1939-1945). София: б. изд.
- Стоянов 1962: *Стоянов, Цв.* Преводите на английски и американски класици. – Народна култура, № 15, 14 април 1962.
- Театър 1958: № 9; 1957: № 7; 1960: № 2, 3, 11; 1961: № 3, 12.
- Тодоров 1960: *Тодоров, Ст.* За прозореца на Хенри Мур и за някои принципи на съвременното изкуство. – Изкуство, № 7-8.
- Трайков 1964: *Трайков, В.* Българската художествена литература на чужди езици. София.
- Хрушчов 1956: *Хрушчов, Н.* Отчетен доклад на Централния комитет на КПСС пред XX конгрес на партията. София.
- Чичовска 1990: *Чичовска, В.* Международна културна дейност на България 1944-1948. София: Издателство на БАН.
- Чичовска 1991: *Чичовска, В.* Главлит (1952-1956). Изграждане на единна цензурна система в България. – В: Исторически преглед, 1991, № 10, 48-64.
- Шмиргела 1960: *Шмиргела, Н.* Неприемливото у Хенри Мур. – Народна култура, № 17, 23 април.